

Ingrid Carlberg: Inträdestal i Svenska Akademien

Talare

Ingrid Carlberg
Författare, journalist

Datum

20 december 2021

Plats

Stora börssalen

Omständigheter

Ingrid Carlberg valdes in i Svenska Akademien 2020, men höll sitt inträdestal över Göran Malmqvist, som hon efterträdde på stol 5, vid högtidssammankomsten 2021.

Vad formar en människa, vad avgör ett liv? Vad tog den fjunige Uppsalastudenten Göran Malmqvist, med framtidsdrömmar om en tjänst som latinlektor i exempelvis Borås, till positionen som världsledande sinolog, översättare och introduktör av kinesisk litteratur?

För en levnadstecknare är det frestande att nöja sig med de enkla kausalsambanden, ringa in den enskilda händelsen, den slumpartade vändpunkten, urscenen eller, om man så vill, ”det förtätade ögonblicket” som får allt att framstå i ett förklarat ljus.

De som till skillnad från mig hade förmånen att känna Göran Malmqvist vet att en möjlig sådan verklighetens deus ex machina omedelbart infinner sig. Han har ju berättat historien så många gånger, alltid, har det sagts mig, med den glöd och innerliga entusiasm som var och förblev ett med hans person. Som om han själv ännu på ålderns höst överraskades av den plötsliga vändningen i hans liv.

Allt gick väldigt fort. Våren 1946 lånade den då tjugotvååriga latinstudenten Göran Malmqvist en bok av sin faster. Den bar i svensk översättning titeln *Konsten att njuta av livet* och var en underhållande internationell bestseller av den till USA utvandrade kinesiske filosofen Lin Yutang. ”Hur outrannsaklig är inte vår civilisation vars människor sliter och arbetar och grubblar sig till gråa hår för att tjäna sitt bröd, men som alldeles glömt bort att leka”, skrev Lin Yutang. Mot denna pliktens tvångströja ställde filosofen den kinesiska daoismen och det filosofiska verket *Dao De Jing* från 300-talet e.Kr. ”Ur kinesisk synpunkt är den människa den mest kultiverade som bäst förstår konsten att slå dank”, förklarade Lin Yutang.

Göran Malmqvist hade just inlett sitt eget livslånga kärleksförhållande till fliten. Daoismens avståndstagande från det konfucianska pliktidealet var därför sannolikt inte huvudskälet till att tjugotvååringen började jaga den kinesiska urkunden så snart han hade slagit ihop boken. Lockelsen låg snarare i den daoistiska mystiken, i betoningen av människans ursprungliga samhörighet med naturen, i värderingen av fantasin och intuitionen som vägar till djupare insikt om tillvarons mening.

På universitetsbiblioteket Carolina Rediviva fanns Dao De Jing i engelsk, fransk och tysk översättning. Latinstudenten Malmqvist lånade allihop och läste under växande irritation. Böckerna var sinsemellan så olika att han hade svårt att tro att det rörde sig om samma verk. Han hade ställts inför det översättningens eviga mutationsproblem som skulle prägla hans egen livsgärning mer än han någonsin kunde ana. Hur långt från den sanna texten befinner sig en översättning av en översättning av en tolkning av en nästan två tusen år gammal idéskrift? Och vilken översättning är bäst?

Göran Malmqvist sökte upp Sveriges då ledande sinolog, den internationellt erkände Bernhard Karlgren i Stockholm. ”De är alla lika usla”, svarade Karlgren och uppmanade den unge studenten att släppa det ”döda” latinet för att istället studera ”levande” kinesiska. I den stunden bestämde sig Göran Malmqvist.

Ironiskt nog skulle Karlgrens fångslände lektioner i denna ”levande” kinesiska domineras av historisk fonologi och tvåtusenåriga antika texter. Efter några slitsamma terminer insåg studenterna besviket att de fortfarande inte kunde tala kinesiska. ”Det lär ni er snabbt nog när ni kommer till Kina”, sa Bernhard Karlgren.

Vad formar en människa, vad avgör ett liv? Att förklara fenomenet Göran Malmqvist som ett resultat av slumpen, av ett plötsligt infall eller en sällsynt inspirerande lärare är ändå, menar jag, som att reducera översättningen av ett poem till en uppräkningslista av glosor. Studenterna i kinesiska reste mycket riktigt med Ostindiska kompaniets lastfartyg till Kina i juli 1948, men alla blev inte lika betagna i landet som mötte dem. Inte alla kom att älska tonaccenterna i Sichuanprovinsens olika dialekter, som de fått generösa stipendier för att studera. Så varför just den 24-åriga Göran Malmqvist? Inte alls förvånande, skulle jag vilja hävda.

Göran Malmqvist föddes i Jönköping den 6 juni 1924, men sina mest formbara uppväxtår tillbringade han i Höganäs och så småningom Borås. Som barn kunde han ordna litterära salonger med högläsning ur Bombi Bitt och jag för sina vänner. Han var en skånepåg som älskade att cykla runt i Kullabygden, beundra lövsprickningen i bokskogarna och lyssna till hur skånskans å-ljud förändrades mellan socknarna. Han älskade musik, spelade banjo, gitarr och så småningom även puka i skolorkestern. Han sjöng Bellmans epistlar så fort han kom åt, och när han lämnade Uppsala för studierna i Stockholm hade han just antagits som andretenor i Orphei drängar.

Malmqvists mor var pianist och hans far en språkintresserad teckningslärare, som efter ett extrajobb som korrekturläsare i ungdomsåren aldrig slutade inskräpa vikten av att använda svenskans vackra konjunktiv. Äldste sonen följde i hans spår. I samband med sin 90-årsdag avslöjade Göran Malmqvist för sina barnbarnsbarn att han var den ende ledamoten i Svenska Akademien som fortfarande vågade använda konjunktiva verbformer i dagligt tal. Han skrev till och med en dikt till konjunktivens lov. Den börjar så här:

Finge jag, ginge jag – ginge? Nej, sprunge! Som bure mig vingar flöge jag häntill regnbågens fäste och funne jag där vad jag hoppas finna, då vunne jag allt som jag någonsin sökt!

Den unge språkvetaren, som hösten 1948 kunde vandra hela dagar längs risfälten i Sichuan för att hitta gränsen mellan dialektala fyr- och femtonssystem, var med andra ord inte vem som helst. Esteten Göran Malmqvist bar med sig en unik språklig musikalitet och lekfullhet, en förhöjd naturkänsla och en mycket speciell passion för det litterära uttrycket.

Han fann Kina överväldigande. I det självbiografiska verket Strövtåg i svunna världar från 2005 minns Göran Malmqvist vidunderliga bergsturer till Den hukande tigerns tempel. Han minns den opiumrökande abbotens sjungande recitationer av Tang-poesi. Han minns de salta ankäggen på tehusen, som avåts till högläsning av skrönor ur rövarromanen Berättelser från träskmarkerna.

Och han minns, förstås, den vackra Ningtsu, som hösten 1949 överröstade rikoschetterna från revolutionärernas skottsalvor med sitt pianospel. Ett år senare var de äkta makar. Göran Malmqvist hade funnit sitt regnbågsfäste.

På fyrtioalet befann sig Kina mellan två revolutioner, den första litterär, den andra politisk. Men i ett land där den första regimstyrda bokbränningen ägde rum redan före vår tideräkning har det ena aldrig helt kunnat skiljas från det andra. Den verkligheten är essentiell för att förstå såväl Göran Malmqvists gärning som hans litterära passioner.

Den litterära revolutionen hade tjugo år på nacken när han anlände till Kina första gången. Under 1920-talet hade det tvåtusen år gamla svårtillgängliga skriftspråket kastats över bord och ersatts av ett modernt som låg närmare talspråket. Här öppnades ett fönster på glänt i den auktoritära konfucianska kulturen och en pust av västerländskt inspirerad modernism blåste in i den kinesiska lyriken. Poeter experimenterade med nyskapad fri vers, vars mäktiga musikaliska effekter drabbade Göran Malmqvist nästan lika djupt som Tang-poesins tonala metrik.

Men i 1949 års politiska revolution, som också bar med sig en litterär, kvädades den friheten. Litteraturens primära uppgift i det nya Kina var att verka i socialismens tjänst, konstnärliga mål underordnades de politiska. De modernistiska poeterna tystnade, fängslades eller gick i exil. Även unga utländska språkforskare fick lämna landet.

Först sju år senare, efter några år som universitetslektor i London, återvände lingvisten Göran Malmqvist till Kina och Peking, nu som svensk kulturattaché. Familjen anlände 1956, mitt under det korta kulturella töväder, den frihetens poetiska yra som följde på Mao Zedongs appell ”låt hundra blommor blomma”. Göran Malmqvist hann då möta några av den förra frihetsvägens stora kinesiska författare, däribland Lao She, innan de återigen föll i onåd, slogs blodiga eller förvisades till tvångsarbeten på den kinesiska landsbygden.

Det var i spänningsfält som dessa Göran Malmqvist utvecklade sitt osvikliga väderkorn för litterär kvalitet, för vad i miljonmyllret av kinesiska romaner, noveller och poesisamlingar som är värt att fånga upp och sprida till svenska läsare. Vad Malmqvist alltid sökte var den estetiska sanning som har författarens individuella uttryck och äkta känslor som sin förutsättning.

I sin klassiska essä om översättning från 1923, *Die Aufgabe des Übersetzers*, resonerar den tyske filosofen Walter Benjamin kring svårigheterna att med en översättning nå fullständig likhet med originalet. Språk är aldrig kompatibla. De

översatta orden kan på ytan se ut att vara de rätta, men bibetydelser och undertexter suddas ut, bildspråk likaså. Innebörden av enskilda glosor kan skilja sig dramatiskt mellan kulturmiljöer och tidsepoker.

Det är stort nog att försöka komma nära. Författaren befinner sig ju mitt i språket, men översättaren tvingas, med Walter Benjamins metafor, stå utanför språkskogen och ropa in bland träden, i hopp om att träffa den exakta punkten ”där ekot kan återskapa klangen från det främmande språket i det egna”.

Utmaningen är naturligtvis svårast för den som vill översätta ett språk väsensskilt från det egna, exempelvis för en svensk som griper sig an kinesiskan, ett språk som saknar tempus och består av enstaviga morfem.

Jag vet inte om Göran Malmqvist någonsin läste Walter Benjamins essä. Han kan lika gärna ha gått på egen intuition när han utvecklade sin speciella metod. Den handlade mycket om tonaccenter och musikalitet. Göran Malmqvist ropade inte in i skogen, men han läste den kinesiska originaltexten så många gånger att han, enligt egen utsago, började höra författarens egen röst som ett eko inombords. Han artikulerade texten tyst för sig själv ända tills han tyckte sig bli ett med språkmelodin i verket. Först då satte han sig vid tangentbordet och skrev ”som om författarens ande var närvarande och nästan dikterade” den svenska översättningen. Som om han fångade ett stycke musik på notblad.

”När Göran Malmqvist talade kinesiska sjöng det om honom”, minns en vän.

Steget kan tyckas långt från språkvetarens gnet med morfem och fonem till pionjärtolkningar av modernistisk poesi. För Göran Malmqvist handlade det om grenar på samma träd. År 1965 utnämndes han till Sveriges förste professor i sinologi vid Stockholms universitet, där han för övrigt skulle bli en minst lika färgstark lärare som någonsin Bernhard Karlgren. Tilldragelsen firade han med att samma år publicera den uppmärksammade boken *Det förtätade ögonblicket*, med egna översättningar av några poem från Tang-dynastin, den kinesiska lyrikens guldålder, poesin han hört reciteras så vackert i buddhistklostret i Sichuan 1948.

Precis som nästa bok, *Den långa floden* (1970), var *Det förtätade ögonblicket* lika mycket läsoplevelse som lektion i litteraturhistoria och språkvetenskap. Tang-poesin var inte okänd för svenska läsare, men det väckte uppseende att

Malmqvist översatte direkt från uråldrig kinesiska och inte levererade ännu en mutation via engelskan eller franskan som alla andra. Pedagogiskt redovisade han stegen, från kinesisk kalligrafi över en naivistisk översättning ord för ord till den slutliga svenska tolkningen.

En berömd dikt av Li Po, Tankar en stilla natt, lät så här i det nödvändiga styltiga mellanledet:

Stilla natt tänka

Säng framsida, klar måne sken
Tro bara, mark ovan frost
Lyfta huvud, betrakta
klar måne
Sänka huvud, tänka gammal trakt.

Poemet löd så här i Göran Malmqvists slutliga svenska översättning:

Tankar en stilla natt

Framför sängen den klara månens sken
jag tror att det är frost på marken
jag lyfter huvudet och betraktar den klara månen
jag sänker huvudet och tänker på min hemby

Vad formar en människa, vad avgör ett liv? Göran Malmqvists litterära spårinne var aldrig politiskt. Men i ett Kina där det individuella poetiska uttrycket sågs som ett hot var den äkta och sköna litteratur han sökte i perioder automatiskt definierad som politik. Likt en envis nattfjäril fick Malmqvist, genom hela sin gärning, ta sikte på de korta ljusglimtar av frihet som från tid till annan trängde igenom det totalitära mörkret.

Daoisterna han prisade för illa under kulturrevolutionen i slutet av sextiotalet. Själv blev den svenske sinologiprofessorn persona non grata i Kina i många år, detta trots att hans fria kvalitetsprövning också ledde honom till slutsatsen att några av Mao Zedongs egna dikter höll så hög klass att de förtjänade att översättas.

Spänningarna förebådade debatten om de två första kinesiska Nobelpristagarna i litteratur, som Göran Malmqvist mycket starkt skulle bidra till, Gao Xingjian år 2000 och Mo Yan år 2012. Prismotiveringarna var i bägge fallen uteslutande litterära, kritiken nästan enbart politisk. Stormarna tog på sitt sätt ut varandra.

Valet av exilförfattaren Gao Xingjian uppfattades i Kina som ett angrepp på regimen, och priset till medlemmen i kommunistpartiet Mo Yan som ett indirekt stöd till densamma. Bortglömd var den grundläggande sanningen: En författare når inte automatiskt verkshöjd för att han fängslas eller landsförvisas. Motsatsen gäller inte heller.

Under 1980-talets vänare politiska vindar inföll en ny guldålder i kinesisk litteratur – och för Göran Malmqvist. Författare som tvångsförvisats under kulturrevolutionen trädde fram ur sina gömmor. Fri modernistisk lyrik som inte syntts till sedan 1949 publicerades i väggtidningar. Daoismen fick en renässans och Göran Malmqvist kunde resa tillbaka. Frenetiskt samlade han töväderspoeternas fladdriga stenciler, översatte dikterna och gav ut på svenska i en strid ström: Bei Dao, Gu Cheng, Shu Ting, Mang Ke och favoriten, romanförfattaren Shen Congwen. Malmqvist blev snabbt inte bara Sveriges utan också en av västvärldens viktigaste kännare och introduktörer av modern kinesisk litteratur.

Här hemma fylldes kultursidorna av de nya spännande kinesiska poeterna och Göran Malmqvist hamnade i strålkastarljuset. Våren 1985 vederfors han slag i slag sådana eftertraktade hedersbetygelser som hemmahos-intervjuer i köket med hustrun Ningtsu och inval i Svenska Akademien.

Mest uppmärksammas före de kinesiska Nobelprisen blev lyrikern Bei Dao. Jag väljer dikten Sanning, översatt och utgiven 1983 av Göran Malmqvist:

Morgondimman döljer det umbärligatvå töckniga skuggor kommervandrande i
tystnadenträden på flodvallen är ett gråtnätverksom splittrar det
svävandegryningstöcknet

Sköldpaddsskalets mönster har inteskänkt isen ett evigt livisflaken rämningar och
smälter till ljudet av förbannelserstenen som studsar över vattenytanlämnar kvar
en rad oskyldigafingeravtryck

Detta är sanningen om vårendet bankande hjärtat förvirrar molnensom svävar i
vattnetvåren har ingen nationalitet de vita molnen är världsmedborgare

Förlika dig med mänsklighetenmin sång

Daoismen må förkunna vikten av wu-wei, icke-handlande eller avsaknad av strävan. Personligen var Göran Malmqvist in i det sista antitesen till den maximen. Översättningarna rann ur hans händer, från kinesiska till svenska men också tvärtom, som när han framgångsrikt gav poeten Tomas Tranströmer en kinesisk läsekrets. Verklistan summeras till över fyrtio titlar och då har jag bara räknat böckerna. Den antika filosofiska skrift som satte stenen i rullning 1946, Dao De Jing, klädde han i svensk språkdräkt 2007. Daoismens andra centrala urkund, Zhuang Zi från 300-talet före vår tideräkning, översatte han utdrag ur, 95 år gammal, och lämnade till trycket bara några veckor före sin bortgång 2019. Cirkeln var slut.

Två verk står fram som Göran Malmqvists verkliga mästarprov i karriären: de stora klassiska kinesiska äventyrsromanerna Berättelser från träskmarkerna och Färden till Västern. Göran Malmqvist översatte samtliga nio volymer till svenska från 1600-tals- respektive 1500-talsoriginalen.

I Berättelser från träskmarkernas märgfulla medeltidsskröner kommer läsaren Göran Malmqvists eget språkliga temperament närmast. Ordekvilibristen lyckas på svenska återskapa det flödande, färgrika språk från det förflutna, som han en gång hörde över ankäggen på tehusen i Sichuan. Berättaren Göran Malmqvist briljerar, men vid lanseringen klagade han över det svenska språkets trånga kostym, över att så många av de saftiga och råa kinesiska svordomarna måste lämnas därhän. ”Skändliga lymlar” och ”råbarkade sällar” lät så tamt i jämförelse. Man får känslan att Malmqvist lade de kraftorden på tillväxt. När sinnet rann över, och det hände inte sällan för den impulsive sinologen, hördes ett eko av kontakten med denna ordsfatt i vredesutbrotten. Ibland gick det överstyr: ”Jag ska vispa hans ansikte till äggröra och mala ner honom till en bläckfläck.” Allt var inte ursäktligt. Ord kan vara vassare än vapen.

Andra gånger kom de svavelosande utfallen mer till sin rätt. Våren 1989 sänktes mörkret återigen över det individuella och sanna uttryck Göran Malmqvist ville lyfta fram i kinesisk litteratur. När poeter han översatt och introducerat stämplades som anstiftare till demonstrationerna för yttrandefrihet och demokrati tvekade han inte. Det väckte uppmärksamhet att den berömde sinologen, samtidens viktigaste brobyggare mellan svensk och kinesisk kultur, i Kina känd och respekterad som Ma Yueran, ställde sig överst på barriaderna i protest mot övergreppen. Överallt dök han upp med sin uppfordrande pipa. ”Stockreaktionära vettvillinger! De har på bara några dagar fört Kina tillbaka till

medeltiden!” dundrade Ma Yueran efter massakern på Himmelska fridens torg i juni 1989.

Kväv inte människan och hennes sång, var budskapet. Kväv inte sanningen.

I dag är stridsvagnar inte längre det största hotet på demokratins torg. Slaget står om orden och det utkämpas med orden. Världsomspännande bombmattor av hat och lögn förorenar det offentliga samtalet, underminerar sanningen och friheten mer än många statskupper i det förflutna. Världen över står demokratier inför utmaningen att ta tillbaka makten över ordet och det är bråttom.

Jag är säker på att Göran Malmqvist, om han funnits bland oss, hade varit tongivande i den striden. Han som ville dö med stövlarna på och även fick göra det, aktiv som han var in i det sista, i den daoistiska övertygelsen att det är på ålderns höst människan är som mest mottaglig för de yttersta sanningarna.

Malmqvist såg orosmolnen tidigt. I sitt tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 1999, tio år efter Berlinmurens fall, varnade han för att ta demokratins seger i Europa för självklar: ”Tomrummet efter den totalitära makten synes på många håll ha fyllts av maffiavälde, chauvinistisk arrogans och politisk opportunist. Paradoxalt nog förefaller det som om frånvaron av ett totalitärt hot har försvagat, snarare än förstärkt, demokratierna i västvärlden.”

Världen hade verkligen behövt en Göran Malmqvist här och nu. Jag tycker mig se honom framför mig, se hur han plirar ilsket bakom glasögonen och slår näven i bordet inför ännu ett utspel från den nya tidens auktoritära mörkermän, ännu ett hot mot yttrandefriheten, mot den mänsklighetens sanna och fria sång som han brunnit för hela sitt liv.

Vad formar en människa, hur summeras ett liv?

I sin Nobelföreläsning år 2000 lyfte den kinesiske författaren Gao Xingjian fram översättarens stora betydelse för världslitteraturen: ”Litteraturen känner inga nationsgränser. Genom översättning kan den också forcera språkbarriärer. När litteraturen väl har överskridit de speciella samhällsliga sedvänjor och de relationer människor emellan vilka har utformats i skilda miljöer och under olika tider, då framstår den mänskliga naturen, sådan den uppdagas i det

litterära verket, som gemensam för hela mänskligheten.”

Med dessa ord fångade Gao Xingjian essensen i Göran Malmqvists viktiga livsgärning.

Kvar för oss finns Verket, den stora skatt som Göran Malmqvist lämnar efter sig. Däri kommer vi för alltid att också möta hans person, sådan jag förstår att han var – en glöd som aldrig falnar, en sång som aldrig tonar ut.

Taggar

2020-tal, 2021, Hyllningstal, Inträdestal, Kvinna, Svenska Akademien

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/ingrid-carlberg-intradestal-i-svenska-akademien>